

ДІАЛОГ ЯК ОДНА З ВАЖЛИВИХ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ РОЗВИТКУ ВМІНЬ ПАРТНЕРСЬКОЇ ВЗАЄМОДІЇ СТУДЕНТІВ-АГРАРІЇВ

У статті здійснено аналіз умов внутрішнього та зовнішнього діалогу, виявлено особливості основних компонентів діалогічної взаємодії, обґрунтовано значення діалогу як педагогічної умови набуття студентами-майбутніми аграріями вмінь партнерської взаємодії.

Ключові слова: партнерська взаємодія, діалог, діалогічна взаємодія, педагогічна умова, розвиток.

Molochenko V. The article analyzes the conditions of internal and external dialogue. Features of the major components of dialogic interaction were revealed, The importance of a dialogue as a pedagogical condition for the acquisition of partnership skills by future agrarians was justified.

Key words: partnership, dialogue, dialogic interaction, pedagogical condition, development.

Постановка проблеми. Новітні культурні та технологічні тенденції, якими характеризується сучасна виробнича сфера українського суспільства, визначально впливають на формування вимог до налагодження трудових стосунків, що відповідають економічним інтересам держави, ціннісним орієнтаціям трудових колективів, потребам кожної особистості. Відносини в трудовому колективі разом з набуттям досвіду предметно-практичної діяльності є головними факторами розвитку особистості. Професійна підготовка майбутніх аграріїв спрямована на формування професійно значущих особистісних якостей фахівця.

Людські взаємини, в тому числі і в навчальному процесі, повинні будуватися на суб'єкт-суб'єктній основі, коли обидві сторони спілкуються на рівних як особистості, як рівноправні учасники процесу спілкування. При дотриманні цієї умови встановлюється не міжрольовий контакт «викладач-студент», а міжособистісний, в результаті якого і виникає діалог, а значить, і найбільша сприйнятливість та відкритість до впливу одного учасника спілкування на іншого. Таким чином створюється оптимальна база для позитивних змін у пізнавальній, емоційній, поведінковій сферах кожного з учасників навчального процесу.

Аналіз досліджень. Важливим у контексті нашого дослідження є з'ясування співвідношення понять спілкування і діалогу як форм взаємо-

дії. Вивчення цього питання дає можливість Р. Грановській [1] зробити висновок про те, що спілкування є умовою, формою існування діалогічних стосунків. У спілкуванні складаються передумови діалогу, реалізується його мета. Спілкування за своєю сутністю є комунікативною діяльністю, а діалог забезпечує обмін думками, їхнє узгодження. Якщо спілкування найчастіше виступає як інформаційна взаємодія, то особливості діалогу полягають не стільки в обміні інформацією, скільки в знаходженні загальних засад, спільних шляхів, пошуку нових рішень. У спілкуванні відбувається становлення взаємин учасників, а діалог або виявляє, або коригує особливості цих стосунків. Діалог не просто спілкування, а така взаємодія, яка істотно визначає ефективність професійної діяльності, веде до виявлення поглядів на розв'язання проблем. У діалозі інтелектуальні позиції суб'єктів взаємодії доповнюють одна одну, утворюючи таке ціле, яке не можна звести до простої суми складових. Завдяки своїй яскравій спонукальній здатності до спілкування діалогічна взаємодія є в даний час однією з найважливіших педагогічних умов розвитку майбутніх фахівців. Цінність діалогу як засобу досягнення мети процесу професійної підготовки майбутніх фахівців до партнерської взаємодії полягає в тому, що він сприяє розумінню самого себе, своїх власних мотивів і можливостей у сфері спілкування, обміну досвідом між діловими партнерами, розвитку здатності відстоювати власні погляди та планувати подальші кроки на шляху вдосконалення міжособистісних зв'язків.

Мета статті полягає у розкритті особливостей організації навчальної взаємодії на засадах діалогічного підходу як однієї з педагогічних умов розвитку вмінь партнерської взаємодії студентів-майбутніх аграріїв.

Виклад основного матеріалу. Піднесення ролі та значення особистості визначальним чином впливає на характер стосунків між викладачем і студентом у процесі їх взаємодії, ознаками якої стають інтерактивність, співучасть, взаєморозуміння. У зв'язку з цим на сучасному етапі розвитку вищої школи виникає потреба в активному впровадженні діалогічних форм і методів взаємодії викладача та студента. Для визначення сутнісних характеристик діалогічної взаємодії «викладач-студент» необхідно звернутися до різних трактувань діалогу.

Існує багато моделей діалогу, в яких формалізуються різні аспекти або компоненти взаємодії: учасники, об'єкти, цілі і завдання, механізми взаємодії, її характер, динаміка, координація дій, зміна ролей, контекст і ситуація взаємодії.

Але незалежно від того, який бік організації діалогу формалізується в моделі, всі вони засновані на одному з двох підходів до розуміння взаємодії:

1) класичний, картезіанський (заснований на вченні Р. Декарта) полягає в тому, що елементи, які взаємодіють, розглядаються як окремі, незалежні сутності;

2) сучасний, бахтінський (заснований на вченні М. Бахтіна): у процесі взаємодії виникає єдність, ціле, що складається з суб'єктів, які залежать один від одного і взаємодоповнюють один одного.

Ці два підходи можна протиставити як дуалістичний і справді діалогічний. Перший підхід виключає суб'єктність, зводиться до простого обміну репліками без урахування всього багатства емоцій, оцінок, які висловлюються суб'єктами взаємодії. Другий підхід будується на розумінні взаємодії суб'єктів як динаміки інтерсуб'єктності, тобто як процесу розвитку відносин суб'єктів, формування їхніх оцінок, емоцій під впливом один одного в ході діалогічного спілкування [2, 3]. У цій моделі як мовець, так і слухач впливають на характер і зміст діалогу.

Установка на діалог і визнання його основою відносин у процесі професійної освіти – це «принципова згода з можливістю існування різних, але цілком рівноцінних позицій. Саме в цьому виступає значення діалогу як особливої форми стосунків, спрямованої на розвиток»[4, 191–192]. На думку вчених, фахівець не може народжуватися споглядально, він народжується між людьми, що спільно працюють, вирішують професійні завдання в процесі їхнього діалогічного спілкування.

На відміну від закритого, бахтінський діалог отримав назву відкритого і розуміється як спільний пошук суб'єктами взаємодії шляхів до більшого розуміння, співпраці і можливостей саморозвитку. Культурна обумовленість спілкування робить неможливими надії на те, що будь-яка розмова автоматично перетвориться на відкритий діалог. Потрібна спеціальна підготовка, знання, досвід. Діалог починається з бажання перевірити свої знання. Тому в фокусі діалогу виявляються не стільки ідеї або думки, скільки факти й дані, і співрозмовники включаються в процес спільного пошуку істини. У цьому діалозі-пошуку можна виокремити 3 фази: 1) спочатку партнери знаходять мінімальний ступінь їхньої взаємозалежності, необхідної для створення загальної взаємодії, 2) потім суб'єкти взаємодії її розширюють, домовляючись і розробляючи подальші перспективи для більш широкої діяльності, 3) нарешті діалогічну взаємодію встановлено. Швидкість досягнення взаємозалежності, яка, у свою чергу, розширює свободу партнерів для нових дій, сприяє інноваціям. Дослідники підкреслюють важливу деталь такої взаємодії: кожен її учасник залишає статусні відмінності поза діалогічним простором [5].

На сьогоднішній день залишаються актуальними позиція М. Бубера і розроблена ним система взаємозв'язків «Я і Ти». Філософ вважає, що

основоположним чинником розвитку індивіда є діалог як особлива форма стосунків з іншими особистостями. Аналіз особливостей спілкування, що супроводжує ці стосунки, дозволяє виокремити зовнішній і внутрішній діалоги, характеристики яких визначають їхню функціональну відмінність. Внутрішній діалог – це особлива форма спілкування людини з самою собою в індивідуальному розумовому процесі. Діалог між «я» та «я-інший» можливий за умов наявності різних властивостей, якостей, задатків. Набуття вмінь внутрішнього діалогу під час професійної підготовки фахівців у вищому навчальному закладі має велике значення для подальшого їхнього становлення у майбутній діяльності. Основною комунікативною функцією внутрішнього діалогу є компенсація дефектів спілкування, що складаються в дефіциті позитивного, бажаного, необхідного особистості для спілкування або в надлишку негативного, небажаного, що гальмує комунікативний контакт з реальним співрозмовником. За допомогою внутрішнього діалогу особистість зберігає значну автономію від реальних партнерів зі спілкування, не перестаючи бути суб'єктом спілкування. Таким чином, внутрішній діалог створює передумови для досягнення особистістю більш високого рівня розуміння партнерів, нового рівня комунікативної компетентності.

Вміння внутрішнього діалогу притаманні кожній людині, є природною особливістю, в основі якої знаходиться здатність бачити себе з боку, особистісна рефлексія. Водночас ці вміння у кожного мають різний ступінь вираженості. З іншого боку, вміння діалогу всередині однієї свідомості, коли «інший» розміщується всередині самої особистості, набуває більш високого рівня розвитку в процесі суб'єкт-суб'єктного спілкування між партнерами і може бути розвинене у соціально-психологічному тренінгу спілкування.

Отже, внутрішній діалог – це обов'язковий компонент не тільки самопізнання особистості, але і складних форм спілкування людини з іншою людиною, оскільки «особистість здатна вступати з собою в актуальний, дієвий, продуктивний діалог» [6], що підносить реальне спілкування з іншою особистістю на більш високий ступінь.

У характеристиці зовнішнього діалогу дослідники відзначають активний двобічний характер взаємодії партнерів зі спілкування. Інтенсивна двобічна взаємодія пов'язується не тільки з діалогом-суперечкою, а й з діалогом-згодою, у якому погляди партнерів збігаються і багато в чому доповнюють один одного. Саме культура діалогу-згоди особливо значуща в галузі виховання, навчання-спілкування. На відміну від зовнішнього діалогу зовнішній монолог – форма асиметричної взаємодії. При цій формі спілкування вплив, що чиниться суб'єктом спілкування на слухача, є зна-

чно сильнішим, ніж вплив слухача на мовця. Для типового зовнішнього монологу характерні не тільки відсутність вираженості позиції іншого в формі зовнішнього мовлення, але і завершеність, остаточність смислової структури висловлювання, його незалежність від позиції співрозмовника. Однак це не применшує ролі та значення монологу і не означає його негативного оцінювання. Монолог і діалог – це різні форми пред'явлення особистості у світі: «Позитивність діалогу очевидна там, де виявляється пріоритет людських стосунків і особистісного розвитку людини, її співіснування в соціумі» [7].

У контексті нашого дослідження важливими є умови, під час яких завдяки діалогічним стосункам між викладачем і студентом будуть набуті вміння партнерської взаємодії.

За М. Бахтіним, діалог може бути реалізований за наявності діалогічних стосунків, тобто несхожих смислових позицій з приводу деякого об'єкта. Відповідно до цього положення виникло визначення діалогу як форми суб'єкт-суб'єктної взаємодії, при якій різні смислові позиції розвиваються різними партнерами зі спілкування (зовнішній діалог) або одним суб'єктом спілкування (внутрішній діалог).

Другою умовою діалогу, яку ми виокремлюємо, спираючись на концепцію М. Бахтіна, є наявність деяких об'єктивних суджень про об'єкт в єдності з оцінним особистісним ставленням до нього, тобто існування висловлювань різного змісту щодо одного об'єкту. Підкреслимо, зовнішній діалог виникає, коли два і більше суб'єктів обмінюються інформацією оцінного характеру з приводу певного об'єкта, значущого для них обох, і на основі цієї інформації вступають у стосунки один з одним.

На думку Є. Руденського, умови діалогічних стосунків можуть бути доповнені таким чином: наявність бажання і готовності у двох партнерів висловити свою позицію з актуальної проблеми, готовність сприйняти й оцінити позицію партнера, готовність до активної взаємодії, наявність у партнерів загальних підходів і водночас певних відмінностей у баченні можливостей вирішення обговорюваної проблеми. Як бачимо, дослідник акцентує увагу на своєрідності виконання дій під час діалогічної взаємодії: одночасність дії-впливу одного партнера на іншого і дії-відображення як відповідного ходу; взаємна інтелектуально-вольова активність; обмінний характер дій.

Проблема діалогу помітно актуалізується на сучасному етапі розвитку наукової педагогічної думки і знаходить своє відображення у сучасних концепціях особистісної освіти (О. Бондаревська, В. Серіков, Є. Шиянов, І. Якиманська), які представляють поняття діалогу в різних площинах інтерпретації. У культурологічній концепції особистісно-орієнтованої

освіти, розробленій О. Бондаревською, діалог є способом існування та саморозвитку людини в культурно-освітньому просторі, однією з основних цінностей культурологічної особистісно-орієнтованої освіти.

У концепції особистісно-орієнтованої освіти В.Серікова діалог розглядається як універсальна характеристика педагогічної ситуації, зазначається його вирішальний вплив на особистісний розвиток індивіда. Діалог у цьому сенсі подається як специфічне соціокультурне середовище, що обумовлює сприятливі умови для набуття особистісного та професійного досвіду. Діалог постає не тільки як один з методів навчання, але і як невід'ємний компонент, внутрішній зміст особистісно-орієнтованої технології навчання. Діалогічність виступає в даному випадку однією з істотних характеристик навчального процесу, показником переходу його на особистісно-смісловий рівень. Отже, діалог є не тільки засобом, а й самоціллю навчання, не тільки процесом, а й змістом, джерелом особистісного досвіду, фактором актуалізації змістоутворюючих, рефлексивних, критичних функцій особистості [8].

У дослідженні В. Серікова виокремлено рівні сформованості діалогічних стосунків: жорстко детерміноване ставлення того, хто навчається, до правильних відповідей; обмін незалежними висловлюваннями; взаєморозуміння; прагнення до саморозкриття; прагнення до розуміння іншого; пошук нової істини. Акцентуємо увагу на тому, що діалог виступає інструментом створення особистісно-орієнтованої ситуації навчання, під час якої завдяки питально-відповідальній формі спілкування відбувається спеціально організоване накопичення студентами досвіду реалізації ціннісних виборів, критичного сприйняття інформації, рефлексії творчих підходів до вирішення проблем. Відповідно до цих функцій виокремлюють такі типи діалогу: «мотиваційний», «самопрезентувальний», «автономний», «критичний», «конфліктний», «рефлексивний», «сенсоутворювальний», «самореалізуючий», «духовний». За зовнішніми ознаками діалог нагадує проблемну ситуацію, має її необхідні атрибути: протиріччя, дефіцит інформації, недостатність цілісного уявлення про ситуацію, але, з іншого боку, особистісно-смісловий діалог не має на меті «зняття» цієї проблемності. Діалогічність на занятті є ознакою можливості для студентів розглядати проблему в різних площинах, залучати інших до її обговорення, шукати альтернативні підходи вирішення.

Під час діалогічної взаємодії здійснюється взаємопізнання, взаємовплив, розгортається творчий процес, який надає можливість викладачу краще зрозуміти індивідуальність студента, активізувати його пізнавальні здібності, розвинути емоційно-ціннісне сприйняття дійсності, а студенту – розкрити власну індивідуальність у межах того рефлексивного просто-

ру, який утворюється в процесі діалогу. Для виникнення продуктивного діалогу необхідні не тільки спільна мова, але й різниця в рівнях поінформованості партнерів щодо предмету спілкування, власне бачення предмета спілкування кожним з партнерів, що відрізняється від уявлень інших учасників діалогу.

Таким чином, в основі діалогу – орієнтація на пошук єдності, вихід на рівень розвитку і саморозвитку викладача і студента як рівноправних учасників освітнього процесу. Їх рівноправність стверджується гуманізацією освіти. Гуманістична позиція викладача виражається в умінні не звеличувати професійне над людським, а в умінні бачити за будь-якими зовнішніми проявами право студента на індивідуальність. Гуманність навчання – внутрішня установка, яка виражається у повазі до суджень і способу життя студента, його духовного світу, самостійності прийнятих рішень, почуття власної гідності і гідності інших, життєвого самовизначення. Принципова важливість визнання суб'єктності іншого в процесі взаємодії полягає в тому, що це необхідна умова самореалізації, саморозуміння, самовизначення кожного з безпосередніх учасників процесу освіти через «уточнення себе в діалозі» [9]

Дослідження діалогічної взаємодії як процесу дозволяє виокремити його основні структурні компоненти: діалогічні стосунки, особистісні позиції учасників, активна спільна діяльність, інформаційний зв'язок на ціннісно-смысловому рівні. Вирішальний вплив соціально-педагогічних відносин в освітньо-виховній ситуації в цілому дає підставу представити діалогічні стосунки як головну складову даного типу взаємодії.

Взаємини між викладачем і студентом в ідеалі мисляться як діалогічні в широкому сенсі цього слова. Це рівноправні відносини зі збереженням свободи і незалежності обох сторін. Рівність викладача і студента полягає «в людському праві пізнання навколишнього світу і себе в межах, встановлених зсередини, в праві на індивідуальний внутрішній світ і життєвий досвід, ціною якого з'являється на світ, висвічується людський образ, тобто і здійснюється власне освіта» [7]. У процесі становлення діалогічних стосунків розкривається своєрідність суб'єктивного світу кожного з діад «викладач-студент», яка детермінована різницею у віці, ерудиції, життєвому та професійному досвіді, вихованості, виконуваних соціальних ролях. Водночас встановлюється смислова рівність, яка базується на діалогічному підході і слугує відправним пунктом для спільного просування суб'єктів навчального процесу до мети. Діалогічні стосунки, для яких визначальним є принцип діалогічної взаємодії, характеризуються зусиллями учасників діалогу, спрямованими на зближення їх позицій, зміцнення міжособистісних контактів, забезпечення позитивного фону спілкування.

Позиція як складова характеристика діалогічної взаємодії є дуже значущою, оскільки, з одного боку, вибудовує діалог, а з іншого – створюється ним. Позиція в діалозі – це не просто спрямованість свідомості, що окреслена деякою сумою звичних уподобань, це надбання особистості, її «посвідчення»; не приватна думка з часткового питання, а самовизначення щодо головних цінностей життя; не абстрактно-теоретичний принцип, а спосіб відповідальної включеності в життя. У діалогічному навчанні, займаючи відкриту позицію, викладач несе студентам не тільки систему знань, але й передає їм свої знання, уміння і навички, необхідні для соціалізації.

Таким чином, діалогічні міжсуб'єктні стосунки ведуть до зміни соціальних ролей, коли один не стільки вчить, скільки створює умови для самореалізації та «саморозвитку особистості іншого» [9].

Діалогічні відносини будуються на взаєморозумінні та взаємоповазі суб'єктів освітнього процесу, які можуть бути досягнуті при дотриманні таких умов, як спрямованість уваги на партнера зі спілкування, контакт очей, персональне звернення, уважне слухання, врахування у вербальному контексті потреби в самоповазі, зацікавленість особистістю і колом її інтересів та проблем, намагання зрозуміти життєві перспективи партнера, відчуття задоволення від спілкування.

Діалогічний підхід до побудови навчальної взаємодії не виключає необхідність постійного цілеспрямованого коригування відносин, оскільки педагог не застрахований від виникнення «нештатних», непередбачуваних ситуацій конфліктного характеру. Забороняти їх, ігнорувати безглуздо, оскільки це реальність педагогічної дійсності, від якої не можуть убезпечити ні послідовна гуманізація в галузі освіти, ні вивчення системи прийомів коригування взаємовідносин. Іншою реальністю може стати перетворення педагогічних конфліктів у творчі можливості. Викладання крізь призму власного сприйняття, особистого досвіду, дозволяє викладачеві змодельовати ставлення до цього матеріалу студентів. Такий спосіб реалізації діалогічного підходу вимагає педагогічної інтуїції, такту, психологічного настрою, передісторії стосунків викладача і студентів. Перевага такої позиції в тому, що за певних умов вона викликає у студентів не опір, а бажання розкритися. Розкриваючи зміст освіти через призму свого сприйняття, свого особистого досвіду, викладач тим самим моделює певне ставлення до цього матеріалу студентів. Такий особистісний підхід вимагає педагогічної інтуїції, такту, психологічного настрою, передісторії стосунків викладача і студентів.

Висновки. Аналіз організації навчальної взаємодії на засадах діалогічного підходу дозволив виявити особливості основних її компонентів

– зовнішнього та внутрішнього діалогу та діалогічних стосунків. Діалог як процес взаємовпливу викладача і студента на основі відкритої особистісної позиції, діалогічного розуміння, ціннісно-смыслових зв'язків забезпечує розвиток умінь партнерської взаємодії студентів-майбутніх аграріїв у процесі професійної підготовки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Грановская Р. М. Элементы практической психологии. – Л., 1988. – 560 с.
2. Ярошевский М. Г. Л. С. Выготский : в поисках новой психологии. – СПб. : Междуна родный фонд истории науки, 1993. – 301 с.
3. Edwards, D. Discourse and Cognition / D. Edwards. – London : Sage, 1997. – 674 p.
4. М. Бахтин как философ / С. Аверинцов, Ю. Давыдов, В. Турбин и др. – М. : Наука, 1992. – 256 с.
5. Leary, D. Metaphors in the history of psychology / D. Leary. – N.Y. Cambridge university Press, 1992. – P. 357–368.
6. Библер В. Мышление как творчество (Введение в логику мысленного диалога) / В. Библер. – М. : Политиздат, 1975. – 399 с.
7. Личностное ориентированное образование : феномен, концепция. Технологии : монография. Волгоград : Перемена, 2000. – 148с.
8. Логунова Н. Обучение как общение и сотворчество / Н. Логунова // Высшее образование в России. – 2000. – № 3. – С. 108–110.
9. Сериков В. Образование и личность. Теория и практика проектирования педагогических систем / В. Сериков. – М. : Издательская корпорация «Логос», 1999. – 272 с.
10. Сенько Ю. Гуманитарные основы педагогического образования : Курс лекций : учеб. пособие [для студ. высш. пед. учеб. заведений] / Ю. Сенько. – М. : Издательский центр «Академия», 2000. – 240 с.

УДК 37.018.1.(091) «18/19»–055.26

Наталія МУЛЯР

(м. Дрогобич)

МОДЕЛЬ МАТЕРІ В ЗМІСТІ РОДИННОГО ВИХОВАННЯ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

У статті розкрито значна роль жінки і передусім матері для української родини, яка була традиційною і незмінною протягом тисячоліть.

Ключові слова: сім'я, жінка-мати, моральність, сімейна мораль, виховання, громада.